

УДК 37.035.6(477)(09)

Наталя Сивачук,
Оксана Циганок

**ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ЗАСОБАМИ
ОБРАЗОТВОРЧОГО ФОЛЬКЛОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ РОДИНІ
2-Ї ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТ.**

В статті розповідається про виховання патріотизму в українській родині 2-ї половини ХІХ – початку ХХ ст. засобами образотворчого фольклору. Автор здійснив аналіз образотворчого фольклору в українській родині як потужний засіб патріотичного виховання. Зазначено, що звернення до героїчної епохи, минулої Слави нашого народу породило покоління патріотів, які змогли здійснити віковічну мрію мільйонів українців про незалежну державу.

Ключові слова: *образотворчий фольклор, родинне виховання, засоби виховання, виховний простір, виховний досвід, родинна обрядовість.*

Сучасне українське суспільство вимагає людей особистісного типу, здатних на громадянський вчинок, спроможних поставити інтереси України понад усе, справжніх патріотів. Розбудовувати державу, активізувати розвиток усіх її сфер можливо, якщо спиратися на досвід попередніх поколінь. У справі виховання громадянина-патріота таким досвідом є родинне виховання, а засобом може бути український образотворчий фольклор.

Мета статті – розкрити деякі аспекти виховання патріотизму засобами образотворчого фольклору в українській родині 2-ї половини ХІХ – початку ХХ ст.

Виховний простір української родини – це дім, поле, храм. Хата – це середовище, яке має вплив на людину упродовж усього життя. Щоб з'ясувати його глибинний вплив на формування почуття патріотизму засобами образотворчого фольклору, необхідно розглянути її як виховний простір, як осередок родинного виховання. Тут, у хаті «продукується час як людський вимір існування, вилучається з минулого і прокладається в майбутнє той часовий шлях, простір, що є взагалі засадничо-онтологічною передумовою дальшого просування-руху. Власне в хаті знаходимо втілення буттєвого механізму часу, за яким у «сувій» згортається попереднє, а відібрану в нього актуальну буттєвість розгортають наперед, прокладають у наступне» [2, с. 177].

Сучасні вчені вважають, що фольклор, який продукується і живе у

хатньому просторі поділяється на словесний і образотворчий [2, с. 9]. До останнього належать:

- А) народна картина «Козак Мамай»;
- Б) народна ікона «Юрій Змієборець»;
- В) настінні розписи;
- Г) вишивані рушники.

У хатньому інтер'єрі 2-ї половини XIX – першої чверті XX ст. були поширені образи святих воїнів Юрія Змієборця, Архангела Михаїла, які в українському народному малярстві еволюціонували від символу до реальності. В етнонаціональній просторово-картинній реалії вини стали персонажами міфічного сюжету. Юрій Змієборець в космологічному та легендарно-героїчному планах втілює сакральний момент. Це найулюбленіше зображення в народі. Цей образ малювали на склі, картоні, полотні, дереві, кахлях. Її герой – це «сакральний космологічний воїн, який втілює «силу в собі», який не є дітищем війни, а сам продукує її як перманентний двобій» [3, с. 6]. З часом сакральний зміст картини-ікони послаблюється, а «причиною його популярності в народі в другій половині XIX – першій чверті XX століття було не мучеництво, а богатирська вдача і воїнський подвиг» [3, с. 6], що відповідало запитам того дня, епохи національного піднесення, зацікавлення героїчним минулим, фольклором, історією.

В основі сюжету картини-ікони народна легенда про царя-ідолопоклонника, якого Бог вирішив зробити християнином, напустив на місто страшного дракона-змія, який знищував людей. Щоб умилостивити звіра, мешканці міста віддавали йому на проживу юнаків та дівчат. Скоро дійшла черга і до царської дочки Єлисави. Її одягли в дорогоцінне вбрання, і вона попрямувала до озера, в якому жило чудовисько. У цей час там опинився Юрій, який хотів напоїти коня. Він побачив самотню дівчину, яка благала його піти звідси, бо «дракон уже близько». Юрій звертається до Бога з молитвою, в якій просить дати йому силу, щоб перемогти дракона. У поєдинку святий угамовує чудовисько не зброєю, а словом і, взявши в царівни пояс, зав'язує його навколо шиї звіра [3, с. 29].

У підлітковій уяві образ Юрія Змієборця набував реальних рис захисника, який здатен прийти на допомогу скривдженим, варто лише звернутися до нього. Юрія зображали іноді у козацьких шатах, і тоді героїка минулого оживала на полотні і живила патріотичні почуття молоді. Ці почуття підсилювалися легендами, переказами, міфами, казками, піснями, думами, які побутували на той час в Україні. Особливо популярною була псалма, яку виконували кобзарі та лірники:

Були люди невірнії,
Вони в Бога не вірили,
А вірили у цмочище,
Оте лютее змійце.
Дали цмоку ще й оброку,
Щонеділі по людині.
Прийшла пора й до царя
Хоч сам ступай, хоч доч давай.
Стали музики грати,
Стали панну виряджати;
Посадили біля моря:
«Моли, панно, щиро Бога!»
Тоді панна дуже злякала,
Стала щиро молити Бога,
Аж ось летить сам цмочище,
Оте лютее змійце.
В його з рота огонь пашет,
В його з очей іскри скачуть.

Де узявся святий Юрій
На білому, на коні,
З копією у руці.
Вдарив цмока поміж ока,
Забив цмока навек-віки.
«Що за це ти хочеш Юрій?
Може хочеш срібла-злата?
Може хочеш – розписання,
По всім світу розсилання,
Щоб читали та співали,
Георгія святкували?»
«Я не хочу срібла-злата,
А я хочу розписання,
По всім світу розсилання,
Щоб читали та співали,
Георгія святкували! [3, с. 33].

Патріотизм в українській родині плекався також через світ речей, реліквій. Власне сама хата була такою реліквією, тим затишком, який творив багато літ тому дід чи прадід, а своє ім'я разом із датою будівництва старанно вирізьбив на сволоку.

В інтер'єрі української сільської хати 2-ї половини ХІХ першої чверті ХХ ст. широко популярною була народна картина «Козак Мамай». Про що свідчать дослідження етнографів Білецького П., Держко О., Марченко Т., Жолтковського П., Найдена О., Скальковського О., Уманцева Ф., Щербаківського Д. та ін.

В образі козака Мамає уособлено все українське козацтво, його войовнича шляхетність духовне єднання з Богом. Його фігура на всіх картинах зображується канонічно. Він має правильний продовгуватий овал обличчя, тонкий ніс з горбинкою, чорні брови, світлі очі, довгі вуса, виголену голову з чубом-оселедцем. Таку зачіску мали шляхтичі-воїни, вона була символом спадкового володіння військовим мистецтвом. Відомо, що в традиційному суспільстві зачіска не була справою моди, вона вказувала на належність людини до певного суспільного стану.

Поруч з Мамаєм – речі, які свідчать про його причетність до військового стану: шабля, спис, кінь, лук, сагайдак зі стрілами, пістоль, мушкет, ріг-порохівниця, чаша.

Козак Мамай має в руках музичний інструмент, кобзу або бандуру, він є символом взаємодії двох провідних верств суспільства – воїнів і поетів. Він – мислитель, поет, творець дружинної героїчної поезії. За Д. Яворницьким, саме музично-поетична творчість була невід'ємною

складовою військової культури козацтва. Відомо, що носіями та творцями справжньої героїчної поезії були саме чини вищої дружини. Поруч з козаком – чаша, можливий варіант – кубок або кухоль – «чаша знань», чаша мудрості. Адже саме творче мислення є запорукою успішної перемоги в бою.

Значного поширення набула картина після ліквідації Запорізької Січі. Мамай уособлював народну силу духу, незламність волі у святій борні з поневолювачами. Зображення козака Мамає сприймалося в означений час як своєрідний пам'ятник героїчному минулому українського народу. У другій половині XIX століття саме з козацтвом пов'язували українці всі свої мрії і сподівання на краще життя і національне визволення. Для молодого покоління, для дітей козак Мамай поставав уособленням життєвих сил нації, зримим образом справжнього патріота. Легенди, перекази про Мамає розповідали дітям старші, діди, батьки, мами. Ці розповіді передавалися у спадщину від покоління до покоління. Козак Мамай – це архетипний образ воїна-творця, воїна-мислителя, він спонукав до формування особистості з потужною силою, урівноваженим розумом та високою духовністю, здатної до великих вчинків. Про це свідчить і типовий підпис, який поміщали народні художники у нижній частині картини:

*«Не завидую нікому – ні панам, ані царю.
Богу своєму святому я за все благодарю!
Хотя титлом і не славен, та жизнь весело веду,
У ділах своїх ісправен, я вовік не пропаду» [3, с. 106].*

Усвідомлення та ототожнення себе з прадавнім архетипним образом розвивалася повноцінна людина-патріот.

Козак Мамай – це лицар честі і мужності, захисник нашої незалежності в ньому втілював народ своє прагнення до волі, він є уособленням народного розуміння фізичної вправності, чоловічої вроди, а також високих моральних якостей – поваги до старших, співчуття до слабших, почуття справедливості, товаришкості, душевної щедрості, оптимізму і тонкого гумору. Козацька система виховання поширювалася по всій Україні, не було вищої оцінки для хлопця, ніж «козак». Цей ідеал упродовж віків спонукав до активної патріотичної діяльності в ім'я України [4, с. 197].

Образи та картини у другій половині XIX – першій чверті XX ст. в українській сільській хаті прикрашалися зазвичай вишиваними рушниками, на яких було зображено дерево життя, дерево роду. Таке поєднання декларувало причетність даного українського роду до славного козачого стану та його героїчного минулого і накладало певні зобов'язання даної сім'ї щодо виховання нащадків у патріотичному руслі.

Рушники посідали особливе місце у хатньому просторі та житті української родини. Образно-символічне навантаження рушників – то

«листи у вічність», вишивані нашими матерями, звернені до молодого покоління: «Живіть у щасті і злагоді! Цінуйте життя! Бережіть честь роду! Бережіть рідну землю, любіть її понад усе і захищайте від ворогів!» Рушники – це, за словами С. Китової, «полотняний літопис», це минула Слава нашого народу, здобута у боях за волю. Родинна педагогіка пояснює український рушник як символ нетлінності багатовікових родинних традицій, невмирущості нашого народу.

«Вишиваний рушник, як вид народної художньої культури, – пише Китова, – функціонує в складному переплетінні художнього, фізичного і соціального. Основне середовище його перебування – обряд. Включаючись у структуру обряду, він набуває іншого значення – стає символом іншого шару художньої культури – обрядовості»[1, с. 15].

У контексті родинної обрядовості рушники супроводжують людину на всіх етапах життя, від колиски до могили. Видовженою формою рушники нагадують дороги, мости, асоціюються з долею, життєвим шляхом. Вони супроводжують людину на етапах переходу в житті, наприклад: від статусу дівчини – до статусу одруженої жінки, від статусу хлопчика – до статусу воїна-захисника рідної землі. Таким чином, рушник у свідомості українців став символом долі, рідної землі, України.

Процес виготовлення рушника у другій половині ХІХ – першій чверті ХХ ст. в Україні був складним, трудомістким, багатоетапним і творчим у технологічному і художньому сенсі. Це було священнодійство. Жінка-мати, сестра, бабуся не просто виготовляли рушник, в очах дитини вони творили чудо. Сакральна суть рушника набувала особливої знаковості, формувала почуття гордості за свій рід, почуття патріотизму.

Образотворчий фольклор в українській родині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. був потужним засобом патріотичного виховання. Саме звернення до героїчної епохи, минулої Слави нашого народу породило покоління патріотів, які змогли здійснити віковічну мрію мільйонів українців про незалежну державу. Загалом виховний потенціал образотворчого українського фольклору ще чекає свого дослідника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Китова С. Полотняний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника. – Черкаси : Брама, Вид. Вовчок О. Ю., 2003. – 224 с.
2. Мойсеїв І. Храм української культури (Філософія семіосфери) : посібник-дослідження. – К., 1995. – 464 с.
3. Найден О. С. Образ воїна в українському фольклорі: Семантичні та образні аспекти / О. С. Найден. – К. : Видавничий дім «Стилос», 2005. – 260 с.
4. Українське народознавство : навч. посібник / за ред. С. Павлюка. – Львів : Фенікс, 1994. – 608 с.